

BALOGH ÁDÁM – BOBAY ISTVÁN – HERMANN RÓBERT (SZERK.)

GÖRGEI ARTÚR, „A TIPROTT HŐS”

Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból

(Line Design Kiadó, '48-as Könyvtár sorozat, Budapest, 2020. 320 o.
ISBN 978-963-480-016-3)

2020-ban a Line Design Kiadó gondozásában jelent meg a '48-as Könyvtár újabb, *Görgei Artúr, „A tiprott hős”* című kötete, melynek alcíme is elárulja, hogy a tanulmánykötet egy válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból. A kötet tizenkét tanulmányt tartalmaz, melyek kronológiai sorrendben tárgyalják Görgei Artúr vegyész és tudományos tevékenységét, a forradalomban, majd a szabadságharcban való részvételét – mind történeti szempontból, mind a kortársak szemüvegén keresztül –, továbbá a fegyverletétel körülményeit, a tábornok orosz fogságának időszakát, „a visegrádi remeteként” megélt időskorát, majd az áruló-mítosz kezdetét és korszakait a 19. századtól napjainkig. A 320 oldalas, puha borítós kötetben 41 db fekete-fehér kép, illetve név- és helynévmutató található, melyek bárki számára megkönnyítik a célzott keresést.

A kötet első tanulmányát Riedel Miklós – az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kémiai Intézetének nyugalmazott egyetemi docense – *Görgey Artúr vegyész tevékenysége a szabadságharc előtt, alatt és után* címmel írta meg. Görgei Artúr már a löcsei, a késmárki líceumban, majd a tullni utásziskolában is érezte „matematikai és fizikai ismeretek iránti szeretet”-ét. Bár szolgált a császári-királyi hadsereg kötelékében, apja halála után ismét érdeklődésének igazi tárgya felé fordult, és jelentkezett a prágai egyetemre Josef Redtenbacher vegytanprofesszorhoz. A fiatalember kutatásának középpontjába a kókuszszír összetevőinek szétválasztása és beazonosítása került. Tudományos eredményei között szerepelt a kókuszszír összetevőinek bárium-sók segítségével történő elválasztása, a mirisztinsav (C14), a palmitinsav (C16) feltételezett azonosítása, a laurinsav etil-észter előállítás, a laurinsav olvadáspontjának megállapítása és a bárium-laurinát oldhatóságának meghatározása is. Görgei rövid, de annál hatékonyabb tudományos tevékenysége a korban elég jelentősnek számított; eredményei szaklapokban is megjelentek.

A második írásban, Solymosi Józsefnek – a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár főlevéltárosának – *Görgei, a példakép?* című munkájában Görgei Artúr és Kazinczy Lajos kapcsolatáról olvashatunk. A hasonlóan tehetséges hadfiak a tullni utászakadémián ismerkedtek meg, melyet mindketten egyaránt jó eredménnyel zártak. Kazinczy tizenegy évi szolgálat után, főhadnagyi kinevezését követően hagyta ott a császári-királyi hadsereget, és 1848 májusában adta be a jelentkezését az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. Részt vett a pákozdi csatában, majd megbízást kapott egy utász-

zászlóalj felállítására. A nagysallói ütközetben tanúsított helytállásáért Görgei az ekkor már hadosztályparancsnok Kazinczyt a katonai érdemrend III. osztályával tüntette ki. Dembinski hadseregearcnsnoki lemondását követően Kazinczy került az északkelet-magyarországi önálló hadosztály élére, mellyel sorsa is megpecsételődött. A Görgei Artúrral végig jó viszonyt ápoló Kazinczy a császáriak kezére került, és 1849. október 25-én 29 évesen mártírhalált halt. (Életéből 2022-ben Derzsi György és Meskó Zsolt írt musicalt, melyet a Madách Színház mutatott be ez év áprilisában.)

A kötet harmadik szerzője Erdődy Gábor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának professzora, *Görgey Artúr és a politika* című írásában a tábornok politikai tevékenységét, illetve a kormányzóelnök Kossuth Lajossal való kapcsolatát veszi górcső alá. Görgei talán a hazai csappantyú- és gyu-tacsgyár létrehozására vonatkozó tanulmányával hívta fel a figyelmet magára, amely tervet Kossuth is támogatta. A Csepel-sziget teljhatalmú parancsnokaként az ozorai siker és Zichy Ödön gróf kivégzése után a fiatal őrnagy már Kossuth „életre halálra kész emberének” tekintette magát. A schwechati csata után Görgei a feldunai sereg fővezére lett. Kossuth a téli hadjárat során katonai sikereket követelt Görgeitől, aki azonban kénytelen volt végrehajtani a visszavonulást és a főváros feladását. Ingotag kapcsolatukat tovább rontotta a váci nyilatkozat kiadása, majd a tavaszi sikorsorozat közbeni kibékülést követően a függetlenségi nyilatkozat eltérő értékelése, melyet Görgei utólag az orosz bevonulás okának tartott. Nem volt teljes egyetértés köztük abban sem, hogy a tavaszi hadjárat során előbb a fővárost szabadítsák-e fel, vagy Bécsnek menjenek. Az oroszok bevonulását követően újabb félreértés alakult ki a két fél között a komáromi összpontosítás felvetése, majd a szegedi összpontosítás elfogadása kapcsán. Végül a teljhatalommal felruházott Görgei letette a fegyvert az oroszok előtt, ami nemzeti felháborodást váltott ki, melyet Kossuth vidini levele csak fokozott.

Kemény Krisztián – a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár levéltárosának – írása, a *„Marschall Rückwärts”. Görgei Artúr hadvezéri teljesítménye a „bajtárs” tábornokok értékeléseinek tükrében* – rendkívül elgondolkodtató. A „magyar Napóleon”, „Marschall Rückwärts” (azaz „Hátra tábornok”) – ez a Görgei-kép jelenik meg a szemünk előtt, főként korabeli ellenfelei és egykori alárendeltjei szemüvegén keresztül. Mészáros Lázár, a Batthyány-kormány egykori hadügyminisztere így nyilatkozott róla: „az összes haditudomány s annak alkalmazása benne még csak csírájában létezett”. Vetter Antal altábornagy ezzel szemben szemére veti engedetlenségét, a szolgálati út rendszeres megkerülését, hogy terveit sosem ő maga dolgozta ki, sosem üldözte megfelelően az osztrákokat, és szerinte 1849 májusában Bécsnek és nem Budának kellett volna mennie. Görgei parancsmegtagadását és lázadását Dembinski hatalomvágygyal és rosszakarattal magyarázta, Bem a sorozatos visszavonulásokat rótt fel neki, a Perczel-testvérek gyakorlatilag mindenért Görgeit vádolták – ami nem csoda, hiszen korábban Görgei feljelentést tett Perczel Mór ellen. Egykori híve, Kmety György vezérőrnagy Görgei összes sikerét az alatta vagy mellette dolgozó tiszteknek tulajdoní-

totta, míg ő „táncmulatságok” megszervezésével volt elfoglalva. A hozzá mindvégig hű gróf Leiningen-Westerburg Károly pedig arról írt, hogy legnagyobb hibája az volt, hogy „nyers volt és kíméletlen azokkal, akiket nem kedvelt”. A fenti értékelések Görgei hadvezetésével kapcsolatos kritikáinak nagy részét azonban a legújabb kutatások már megcáfolták.

A kötet ötödik-hatodik tanulmányát Zakar Pétertől, a Szegedi Tudományegyetem professzorától olvashatjuk, aki első írásában Görgei Artúrral mint a Szemere-kormány első hadügyminiszterével foglalkozik, a következőben pedig megemlékezik Sass Károly tábori lelkész Görgei-képéről. Görgei 1849. április 17-én a trónfosztást követően felálló Szemere-kormányban megkapta a hadügyi tárcát, amit május 1-jén el is fogadott. Mivel Görgei ekkor fővezéri feladatokat is ellátott, próbált megfelelő helyettest találni maga helyett, aki végül Klapka György lett. Helyettese gyorsan szembesült az engedetlen tábornokokkal, pontatlan, hiányos vagy akár eltűnt kimutatásokkal. Hibát – legalábbis Görgei szemében – azzal követett el, hogy Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna országos főápolónői kinevezése után önálló rendeletet adott ki, melyben a parancsnokokat és kórházigazgatókat együttműködésre szólította fel, csorbítva ezzel a minisztérium önállóságát. Görgei hivatalosan június 2-án vette át hadügyminiszteri tárcáját. Hivatali ideje alatt szakmai szempontokat vett figyelembe, egységesíteni akarta a hadügyet, fontosnak tartotta a pontos elszámolást, a rendezett adminisztrációt, a felesleges pénzköltés megszüntetését. Emellett eltörölte a véstörvényszékeket és orvosolta a székelyek sérelmét. A feldunai hadsereg parancsnokaként különösen leterhelt Görgei végül a július 5-ei minisztertanácson kérelmezte hadügyminiszteri felmentését.

Zakar Péter második írása a *Sass Károly református lelkész Görgei „árulásáról”* címet kapta. A Szatmár megyei lelkész önként lépett a Heves és Külső Szolnok vármegyei nemzetőrök soraiba. Harcolt a kassai ütközetben, ahol meg is sérült, majd az I. hadtesthez került tábori lelkészi minőségben. Jelen volt Buda ostrománál, ahol buzdító szónoklatokat is tartott. A debreceni ütközet után Nagysándor József és Görgei ellentéte elmélyült, melyet Sass Károly Görgei „pokoli ármányának” tartott, holott Nagysándor döntött a debreceni ütközet felvállalása mellett a III. és VII. hadtest oldalbiztosítása helyett. Sass Károly a szabadságharc leverését követően Kiskerekin lelkipásztori, majd Margittán segédlelkészi megbízást kapott, ahonnan később lázítás miatt kiutasították. Görgei iránti ellenszenvét egész életében megőrizte, ennek ellenére halála után „Görgei tábornok volt tábori lelkészeként” búcsúztak tőle.

Hermann Róbert – aki többek között a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese, valamint a Magyar Történelmi Társulat elnöke – *A fegyverletétel problémái* című írásában az 1849. augusztus 9. és 13. közötti napok eseményeit tárja elénk. Tanulmányában választ kaphatunk arra, hogy ténylegesen hány minisztertanácsot tartottak Aradon 1849 augusztusában, mik hangoztak el, mi történt Görgei és Kossuth utolsó találkozásán, milyen körülmények között mondott le

a kormány, milyen döntést hozott az augusztus 11-ei aradi haditanács, és hogy mi is történt Világosnál. Az írásból egyértelműen kiderül, hogy Görgei folytatott tárgyalásokat az oroszokkal, akiknek azonban I. Miklós cár kikötése szerint ehhez nem volt felhatalmazásuk. Görgei verzióját elfogadva valószínűleg két minisztertanácsot tarthattak, a korábbi az oroszokkal való tárgyalás esélyeit latolgatta, míg a délutáni a fővezérség ügyét. Kossuth és Görgei utolsó találkozását illetően valószínűleg a fővezér szavai megbízhatóbbak, ezek szerint a kapituláció egyértelművé vált, a feltételnélküliség ugyanakkor nem. Kossuth állítása, miszerint a temesvári csata nem került szóba és Görgei biztatta, hogy menjen Erdélybe Bemhez, abszolút hiteltelen. Abban viszont mindkét fél egyetértett, hogy Görgei biztatta Kossuthot a menekülésre, csak különböző szándékot láttak mögé. Az augusztus 11-ei haditanácson a résztvevők többsége a fegyverletétel mellett szavazott, így ezt a döntést nem Görgei hozta meg egyedül, ahogy az utókor egy ideig látta. A temesvári hírek után a kormány lemondott, Kossuth távozott, és Görgei átvette a főparancsnoki és polgári főhatalmat, bár az utolsó pillanatig reménykedett az oroszokkal való tárgyalás sikerességében.

A kötet nyolcadik tanulmánya Rosonczy Ildikó történész – a korszak cári orosz iratanyagának elsőszámú szakértője – tollából a *Görgei orosz fogságával kapcsolatos dokumentumok* címet viseli. Görgei 1849. augusztus 13-tól 29-ig volt orosz fogságban, mely alatt Nagyváradon magához rendelte az orosz főparancsnok, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy. Az orosz tábornok szemrehányást tett Görgeinek, amiért Vácnál meg merte támadni az oroszokat, és tévesen állította, hogy ezzel játszották el a magyarok az orosz közbenjárás lehetőségét. Bár mind a magyar, mind az orosz visszaemlékezők általános rokonszenvről írnak a két nép között, kivételt képezett Mihail Dimitrijevicz Gorcsakov tábornok, aki kifejezetten udvariatlan volt az egykori fővezérrel. Fogsága alatt Görgei Paszkevics kérésére írt egy áttekintést a nyári hadjáratról, melynek oroszra fordított változatát Pach Zsigmond Pál találta meg 1954-ben. Rosonczy Ildikó véleménye szerint az orosz fél valószínűleg nem gondolt véres megtorlásra a magyar tisztek átadása után, hiszen a cár az 1830–1831-es lengyel szabadságharc után csak papíron rendelt el kivégzéseket, melyekből a magyar esettel ellentétben egyet sem hajtottak végre.

Szilágyi Márton irodalomtörténész *A bűnbakképzés mechanizmusai a 19. századi irodalomban: Görgei Artúr megítélései az 1860-as évekig* címmel írta meg a kötet kilencedik tanulmányát, melyben kiemeli, hogy a 19. századi irodalom számos műfajában megjelent a bűnbakkeresés, a mitizálás és az allegorizálás folyamata. A szabadságharcot is gyakorlatilag a jó és a rossz egyetemes küzdelmeként értelmezték. Tipikus példája ennek Sárosi Gyula *Arany trombitájának* Kossuth-képe, vagy a szabadságharc leverése után azonnal kialakuló Görgei árulás-mítosz. Ez utóbbi kialakulásában Kossuth vidini levele mellett szerepet játszott Szilágyi Sándor, illetve Vörösmarty Mihály is, akinek *Átok* című verse, amely, mint utóbb kiderült, csupán egy fogalmazvány volt és nyomtatásba nem is került, ráadásul a címe sem a költőtől származott. A másik

híres Görgei-ellenes költemény Bajza József *Honáruoló* című műve, melyet lánya, Bajza Lenke nem engedett közreadni, így ez is csak másolás útján terjedhetett. Szilágyi Márton megállapítása szerint nem a Görgei-ellenes írárok generálták a tábornok felé tanúsított negatív közhangulatot, inkább maga az általános ellenszenv indukálta az említett írárok megszületését.

Gróf Péter főmuzeológus az *Adalékok Görgei Artúr életének utolsó évtizedeihez* című tanulmányában bemutatta a kiegyezés után hazatérő egykori tábornok nehézségeit, melyek között az első és legnehezebb az árulás-mítoszzal telített közhangulatba való visszatérés volt. Bár rövid ideig dolgozott a Kőszénbánya- és Téglagyár Társulatnál, a Lánchíd Rt.-nél, valamint az erdélyi vasútépítésen, a felszabadulást mégis öccse, István visegrádi birtokára való költözése jelentette. Gazdatisztként időskorára kiművelte magát a kertészetben, kiterjedt levelezést folytatott a kor jelentősebb személyiségeivel, akik szívesen látogatták a Krúdy Gyula révén „visegrádi remeteként” elhíresült tábornokot.

Tari Lujza népzenekutató *Dicsőítő induló és az árulás bélyege: Görgei a népdalokban* című írásában bemutatja, hogy a 19. századi zenetörténeti változások hatására születtek meg a szabadságharchoz köthető dalok és indulók. Zenei művek jöttek létre a kor nagy személyiségeivel kapcsolatban, mint Kossuth Lajos, Görgei Artúr, Perczel Mór, de dalba foglalták az aradi vértanúkat is. Az induló mint zenei műfaj a napóleoni hadjárat során jelenik meg az országban, hatására születik a Kossuth-, Görgei-, Damjanich-induló, vagy a Rákóczi nótából a Rákóczi-induló. A Görgeiről elnevezett indulót 1849. május 21-én az ünnepség hevületében Tasner Antalné komponálta, melynek zongorára írt változata Wagner József zeneműkiadójánál jelent meg. Az árulás-mítosz miatt később a Kossuth-induló közkedveltebb volt, de a Görgei-ellenes versek is gyakran kaptak dallamokat. Görgei emlékiratában így emlékezett meg a zenei téren is megjelenő jó és rossz párharcára: „A közönségnek [...] a nyers katona prózájához nem volt érzéke: a nagy agitátor költészetét viszont mohón fogadta.”

Vajda László művészettörténész *Megjegyzések a Görgei-ikonográfiához* címmel írta meg a kötet záró tanulmányát. Az írás tanúsága szerint Görgei Artúrt közel 70 rajzon és metszeten örökítették meg. A művek születésének két fő korszaka volt: a szabadságharc időszaka, illetve a visegrádi évek – a kettő között a már ismert okokból nem készültek ilyen alkotások. Az egykori fővezérről készültek portrék, csoportportrék, eseményábrázolások, allegóriák, csataképek, karikatúrák, festmények, kispasztikák és halotti portré, de sajnos kevés volt igazán hiteles. Görgeiről hazai művészek és külföldi litográfusok is készítettek képeket, de gyakran előfordulnak tévesztések, mint a tábornok nevének elírása, a szemüvegének megléte vagy hiánya, a ruházat, a fegyverek, a kitüntetések téves megjelenítése, vagy bizonyos esetekben a teljes felismerhetetlenség. Ennek alátámasztására külön ajánlom megtekintésre Hucklenbroich 1849-es berlini litográfiáját *Magyarország bátor hadvezéreiről*. Csataképeken Görgei alakját főleg Than Mór akvarelljein láthatjuk, de számos fegyverletelt ábrázoló képen is

megjelenik. A szabadságharc során készült művekkel ellentétben időskori ábrázolásai festményeken, szobrokon és érmeken mind jól sikerültek.

Görgei Artúr életéről és katonai-politikai tevékenységéről számos helyen olvashatunk, azonban sajnálatos módon az árulás-mítoszhoz kapcsolódó szakirodalom és publicisztika egészen az utóbbi évtizedekig jóval elterjedtebb volt. Ennek fő oka, hogy Görgei a későbbi évtizedek egyik kedvenc propagandaalakja volt, akár pozitív, akár negatív oldalon találjuk. Másfél éves tevékenysége rajta hagyta lenyomatát mind a dualizmus, az első világháború, a Horthy-korszak, majd a második világháborút követő, akkoriban divatos marxista történetírás időszakain, míg a radikális elitéléstől napjainkra végre eljutottunk Görgei teljes rehabilitációjához. Az, hogy személye a magyar közvéleménynek körülbelül 170 évre előre biztosította a beszédtemát, már önmagában egészen egyedülálló történelmi teljesítménynek tekinthető.

Zárásként a kötetet minden korosztálynak szeretettel ajánlom, hiszen amellett, hogy informatív, hiteles forrásokkal alátámasztott munkáról beszélünk, a témák között mindenki találhat az érdeklődésének megfelelő írást. Külön érdekességei a kötetnek a 19. századi bűnbakképzés mechanizmusait, Görgei alakjának népköltészetben való feltűnését, illetve a róla készült kortárs és időskori ábrázolásokat bemutató írások.

Gulyás Adrienn

PELYACH ISTVÁN

DAMJANICH JÁNOS, „A MINDIG GYŐZTES” TÁBORNOK

(Line Design, Budapest, 2018. 431 o. ISBN 978-963-480-006-4)

Pelyach István és Hermann Róbert gondozásában 2018-ban jelent meg az Aradi Vértanúk sorozat ötödik kötete, amely Damjanich János (1804–1849) honvéd vezérőrnagy, aradi vértanú életét mutatja be. A mű két nagyobb egységből tevődik össze: egy tanulmánykötetből és egy okmánytárból.

A kötet első felében található válogatott tanulmányokat olyan szerzők jegyezték, mint Pelyach István, Kemény Krisztián, Hermann Róbert, Zakar Péter, Anka László, Rubint Dezső és Bajzik László. Az írások az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc mitikus magasságokba emelkedett tábornokának, Damjanich Jánosnak a katonai-hadvezéri képességeit állítják középpontba, emellett ugyanakkor személyiségének árnyoldalaira, vitatható döntéseire is rámutatnak. A tanulmánygyűjtemény nem titkolt célja, hogy a tábornok emberi oldalát is megmutassa. Habár Damjanich az aradi vértanúk legismertebb tagja, a tanulmányok a köztudatban élőnél sokkal kiforrottabb, összetettebb személyiséget rajzolnak elénk – egy ízig-vérig katonamebert, aki a saját bajtársaival, előljáróival szemben is kész kiállni a vélt vagy valós igazáért.